

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه:	هاشمی، سید عبدالله، ۱۳۶۷ -
عنوان و نام پدیدآور:	بررسی تطبیقی رابطه عقل و فطرت از منظر مکتب تفکیک و آیت الله جوادی آملی / سید عبدالله هاشمی؛ نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی.
مشخصات نشر:	قم: دانشگاه معارف اسلامی، انتشارات، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری:	۲۰۰ ص.
شابک:	978-622-5358-05-8
فروست:	مجموعه مبانی نظری اسلام: ۷۶
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیبا
موضوع:	جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۱۲ - دیدگاه درباره فطرت
موضوع:	Javadi Amoli, Abdollah - Views on Constitution (Philosophy)
موضوع:	جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۱۲ - دیدگاه درباره عقل
موضوع:	Javadi Amoli, Abdollah - Views on reason
موضوع:	Tafkik school مکتب تفکیک
موضوع:	Faith and reason - Islam عقل و ایمان (اسلام)
موضوع:	Constitution (Philosophy) فطرت
شناسه افزوده:	دانشگاه معارف اسلامی. انتشارات
شناسه افزوده:	نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها (دانشگاه معارف اسلامی).
رده‌بندی کنگره:	معاونت پژوهشی
رده‌بندی دیویی:	BP۱۵۳/۵
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۲۹۷/۹۹۸
	۹۰۶۳۳۵۶

استاد محترم و دانشجوی عزیز

خواهشمند است با ارائه دیدگاه‌های خود ما را در رفع نواقص و ارتقای کتاب یاری بخشید.

شماره تلفن گروه «مبانی نظری اسلام»: ۳۲۱۱۰۳۶۶ - ۰۲۵

صندوق پستی: ۶۱۷۳ - ۳۷۱۵۵

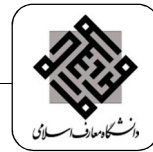
پست الکترونیکی: andishe@maaref.ac.ir

**بررسی تطبیقی رابطه عقل و فطرت
از منظر مکتب تفکیک و
آیت الله جوادی آملی**
(دامت برکاته)

سید عبدالله هاشمی

مجموعه مبانی نظری اسلام

۷۶

بررسی تطبیقی رابطه عقل و فطرت از منظر مکتب تفکیک
و آیت‌الله جوادی آملی (دامت برکاته)

نویسنده: سید عبدالله هاشمی

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها؛ معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

بازبین نهایی: حسین ثنایی

طراح گرافیک: سید علی روحانی

ناشر: انتشارات دانشگاه معارف اسلامی

نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۱ * شمارگان: ۵۰۰ نسخه * قیمت: ۶۰/۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸ - ۶۲۲ - ۵۳۵۸ - ۰۵ - ۸

کلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

■ انتشارات دانشگاه معارف اسلامی: قم، بلوار جمهوری اسلامی، بین کوچه ۴ و ۶، تلفن: ۳۲۱۱۰۳۱۶

■ دفتر نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۰۰۰۴

پایگاه اینترنتی: www.maaref.ac.ir * نشانی الکترونیکی: andishe@maaref.ac.ir

◆ تقدیم نامه ◆

این دفتر و برگ که عقل و فطرت را مهتر و بی مرگ
می خواند، فروتنانه به همه دوستاران دانش و دین
مرزبانان اندیشه و آیین، استادانی که حق پیشین
بر گردن این کمترین دارند و به والدین نیک نام و
گوهترین خویش تقدیم می نمایم که از آنان و زلالی شان حرمت خرد را از کودکی دریافتم.
و سپاسی ویژه از همدل کاردان و همسر ارجمندم که همواره مرا همراه و مددکار است.

◆ سخن آغازین ◆

خداوند متعال در هدایت بشر عامل عقل و وحی را برجسته دانسته و با اعتبار حجیت بدان‌ها جایگاه اصیل این دو ابزار کسب معرفت را ممتاز معرفی می‌کند. بنابراین براساس آن با بندگان گفتگو کرده و اعمال آنها را مورد حساب و ارزیابی قرار می‌دهد. دو ابزار فوق مایه حجیت عقل و فطرت هستند در ماهیت و چیستی این دو سرمایه گرانسنگ گفتگوهای فراوانی میان اندیشمندان به میان آمده که در این میان، اتخاذ دیدگاه صحیح از میان اندیشه‌های گوناگون این حوزه در گرو آشنایی با مباحث عقلی، نقلی و مبتنی بردانش انسان‌شناسی است. در حوزه فرآورده‌های وحی همواره در میان اندیشمندان مسلمان اختلاف نظر وجود داشته و راه برون‌رفت از آن پیروی از تعالیم اهل بیت علیهم‌السلام به عنوان مفسران معتبر و موید از جانب پروردگار است؛ از این رو خداوند متعال با حجت قرار دادن آنها راه عذر و قصور را بر بندگان مسدود کرده و با ارجاع بشریت به ساحت نورانی اهل بیت علیهم‌السلام همواره چراغ هدایت بشر را در میان انبوه آرای کور و گمراه‌کننده روشن نگاه داشته است.

از جمله عنایات علمی اهل بیت علیهم‌السلام بر بشریت تحلیل دقیق معنا و چیستی موضوعات و احکام متناسب با آن در حوزه عقل و فطرت است. هدایت بشر در گرو پیروی از هدایت‌های پرمهر ایشان است که با تبیین دقیق موضوع و احکام مربوط به آن مسیر سعادت بشر را هموار کرده و مانند مشعل فروزان همواره راهنمای بشریت هستند. هر حکم بر موضوعی استوار بوده و میان آنها رابط ضروری برقرار است؛

بنابراین با وجود موضوع، حکم ثابت می‌شود و با نفی آن حکم نیز از میان می‌رود؛ از این رو شناخت دقیق موضوع احکام الهی از اهمیت ویژه برخوردار است. اهل بیت گرامی اسلام با عنایت به این ضرورت همواره یکی از وظایف الهی خویش را تحلیل و تبیین موضوعات احکام دانسته و در این زمینه به بیان افاضات گهربار پرداخته‌اند. بدیهی است که در فهم افاضات اهل بیت علیهم‌السلام رهیافت‌های گوناگونی مطرح است که تبیین و ترویج آن زمینه‌گزینش را برای اصحاب دانش فراهم کرده و مایه حیات و بالندگی و رشد علمی خواهد بود.

معاونت پژوهشی دانشگاه ضمن سپاس از نویسنده محترم جناب آقای **سید عبدالله هاشمی** که اثر پیش‌رو محصول همت علمی و قلم عالمانه ایشان است، از مدیر محترم گروه پژوهشی مبانی نظری اسلام، حجت‌الاسلام دکتر نبویان و مدیر محترم امور پژوهشی، جناب آقای دکتر سعید روحانی و دیگر همکاران عزیز که در آماده‌سازی و چاپ اثر نقش داشته کمال تشکر و امتنان و توفیقات روزافزون برای همه مجاهدان میدان علم و اصحاب فرهنگ و ادب ایران اسلامی را خواستار است. امید آنکه پشتکار علمی در نگارش، نشر و تعلیم معارف توحیدی مقبول درگاه خداوند متعال قرار گیرد.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

◆ فهرست مطالب ◆

پیشگفتار ۱۵

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

(۶۲ - ۱۷)

الف) کلیات ۱۹

۱. بیان مسئله ۱۹

۲. اهمیت موضوع ۱۹

۳. سؤال اصلی ۲۰

۴. سؤالات فرعی ۲۰

۵. فرضیه تحقیق ۲۰

۶. پیشینه تحقیق ۲۱

۷. روش تحقیق ۲۱

ب) مفاهیم ۲۱

۱. عقل ۲۱

یک. مفهوم شناسی لغوی عقل ۲۱

دو. مفهوم شناسی اصطلاحی عقل ۲۳

سه. عقل در قرآن و روایات ۲۶

۲. فطرت ۲۷

یک. مفهوم شناسی لغوی فطرت ۲۸

دو. مفهوم شناسی اصطلاحی فطرت ۲۹

سه. فطرت در قرآن و روایات ۳۲

- چهار. تفسیر فطرت ۳۲
- ۱-۴. فطرت به مثابه محتوای مثبت ۳۳
- ۲-۴. فطرت به مثابه محتوای مثبت و منفی ۳۶
- ۳-۴. فطرت به مثابه ساختار وجودی انسان ۳۷
۳. دین ۳۹
- یک. تعریف دین ۳۹
- دو. مراد از دین ۴۲
۴. مکتب تفکیک ۴۲
- یک. مکتب تفکیک و پیشینه آن ۴۳
- دو. تطورات معرفتی و شخصیت‌های برجسته مکتب تفکیک ۴۶
- سه. نسل‌های تفکیکان ۴۷
- ۱-۳. نسل اول؛ ارکان تفکیک ۴۷
- سید موسی زرابادی ۴۷
- میرزا مهدی اصفهانی ۴۸
- شیخ مجتبی قزوینی ۵۱
- ۲-۳. نسل دوم؛ مروجان تفکیک ۵۳
- ۳-۳. نسل سوم؛ نوتفکیکی‌ها ۵۴
- چهار. مکتب تفکیک در بیان اهل تفکیک ۵۴
۵. آیت‌الله جوادی آملی ۵۷
- یک. تولد و تعلم ۵۸
- دو. تدریس و تألیف؛ فعالیت پیوسته جوادی آملی ۶۰
- سه. خدمات سیاسی – اجتماعی آیت‌الله جوادی آملی ۶۱

فصل دوم:

عقل از منظر مکتب تفکیک و آیت‌الله جوادی آملی (دامت برکاته)

(۱۱۴ - ۶۳)

- الف) عقل در مکتب تفکیک ۶۵
- مقدمه. عقل‌گرایی تفکیکی ۶۵
۱. عقل‌شناسی تفکیکی ۶۶

۲. هستی‌شناسی عقل ۶۸
- یک. رابطه عقل و علم ۶۹
- دو. اشتراک علم و عقل ۷۰
- سه. افتراق علم و عقل ۷۰
- چهار. تعاضد و تقابیل توأمان عقل و وحی ۷۲
- پنج. مغایرت عقل و نفس ۷۳
- ۱.۵. دلایل تمایز عقل از نفس در دیدگاه تفکیک ۷۵
- شش. تجرد عقل ۷۶
- هفت. مراتب و اقسام عقل در مکتب تفکیک ۷۷
- تقسیم اول: عقل سطوحی و دفائنی ۷۷
- تقسیم دوم: عقل بسنده و غیربسنده ۷۷
- تقسیم سوم: عقل عام و عقل خاص ۷۸
- تقسیم چهارم: عقل نوری و عقل صوری ۷۹
۳. معرفت‌شناسی عقل ۷۹
- یک. حجیت عقل ۷۹
- دو. ادله عقلی حجیت عقل ۸۱
- سه. ادله نقلی حجیت عقل ۸۲
- چهار. محدوده فهم عقل ۸۳
- پنج. دلیل محدودیت عقل ۸۴
- ب) عقل در اندیشه آیت‌الله جوادی آملی ۸۵**
۱. هستی‌شناسی عقل ۸۵
- یک. تعریف عقل ۸۵
- دو. اقسام عقل ۸۷
- تقسیم اول: عقل دینی و عقل فلسفی ۸۷
- تقسیم دوم: عقل نظری و عملی ۸۷
- سه. ویژگی‌ها و مراتب عقل نظری ۸۹
- چهار. ویژگی‌ها و مراتب عقل عملی ۹۰
- پنج. رابطه عقل و وحی ۹۲

شش. رابطه عقل و نفس.....	۹۴
۱-۶. رابطه عقل و نفس در انسان شناسی.....	۹۴
۲-۶. رابطه عقل و نفس در معرفت شناسی.....	۹۶
۲. معرفت شناسی عقل.....	۹۸
یک. حجیت عقل.....	۹۸
دو. نقش عقل در بعد هستی شناسی دین.....	۹۹
سه. عقل و بعد معرفت شناسی دین.....	۱۰۱
تحلیل اول.....	۱۰۱
- رویکرد افراطی.....	۱۰۲
- رویکرد تفریطی.....	۱۰۳
- رویکرد اعتدالی.....	۱۰۵
تحلیل دوم.....	۱۰۶
- مفتاح بودن عقل.....	۱۰۶
- معیار بودن عقل.....	۱۰۸
- مصباح بودن عقل.....	۱۱۰
چهار. عدم کفایت عقل برای هدایت بشر.....	۱۱۲

فصل سوم:

فطرت از منظر مکتب تفکیک و آیت الله جوادی آملی (دامت برکاته)

(۱۱۵ - ۱۵۸)

مقدمه.....	۱۱۷
الف) فطرت در مکتب تفکیک.....	۱۱۸
۱. مفهوم شناسی فطرت.....	۱۱۸
۲. کارکردهای فطرت در ادبیات تفکیک.....	۱۱۹
یک. زبان فطری.....	۱۲۰
دو. دلالت فطری.....	۱۲۱
سه. عقل فطری.....	۱۲۲
۳. هستی شناسی فطرت.....	۱۲۳

- یک. ویژگی‌های فطرت ۱۲۳
- دو. خاستگاه معرفت فطری ۱۲۴
- سه. معرفت‌شناسی فطرت ۱۲۶
- ۱-۳. قرآنی بودن طریق معرفت فطری ۱۲۶
- ۲-۳. جایگاه فطرت در تحقق معرفت دینی ۱۲۷
- ۳-۳. محدوده استناد به فطرت ۱۲۹
- ۴-۳. مخالفت گزاره‌های فلسفی با معرفت قرآنی (فطرت) ۱۲۹
- ۵-۳. آورده‌های معرفتی فطرت ۱۳۰
- ب) فطرت در اندیشه آیت‌الله جوادی آملی ۱۳۴
۱. مفهوم‌شناسی ۱۳۴
- یک. معنای فطرت ۱۳۵
- دو. مفاهیم فطری ۱۳۵
- سه. فطرت به معنای عام و خاص ۱۳۷
- چهار. رابطه فطرت با مفاهیم همسو ۱۳۸
۲. هستی‌شناسی فطرت ۱۳۹
- یک. ویژگی‌های امور فطری ۱۴۰
- دو. رابطه فطرت با هویت انسان ۱۴۲
- سه. تجرد فطرت ۱۴۵
- چهار. اقسام امور فطری ۱۴۶
- پنج. رابطه خلق ارواح قبل از ابدان با فطرت ۱۴۶
۳. معرفت‌شناسی فطرت ۱۴۹
- یک. اختصاص طرح معرفت فطری به قرآن ۱۴۹
- دو. خطاناپذیری فطرت ۱۵۰
- سه. معرفت فطرت و بی‌نیازی از دلیل ۱۵۲
- چهار. تضعیف معرفت فطری فطرت ۱۵۲
- پنج. عوامل شکوفائی معرفت فطری ۱۵۴
- ۱-۵. تعالیم الهی توسط انبیا ۱۵۶
- ۲-۵. تزکیه نفس و ریاضت و تقوا ۱۵۷

فصل چهارم:

رابطه عقل و فطرت از منظر مکتب تفکیک و آیت الله جوادی آملی (دامت برکاته)

(۱۹۲ - ۱۵۹)

- مقدمه ۱۶۱
- الف) رابطه هستی‌شناسانه عقل و فطرت ۱۶۲
۱. رابطه هستی‌شناسانه عقل و فطرت از منظر آیت الله جوادی آملی ۱۶۲
- یک. چشم انداز عقل و فطرت ۱۶۲
- دو. رابطه عقل و مفاهیم فطری ۱۶۵
۲. رابطه هستی‌شناسانه عقل و فطرت از دیدگاه مکتب تفکیک ۱۶۷
- یک. چشم انداز عقل و فطرت ۱۶۷
- دو. رابطه عقل و مفاهیم فطری ۱۶۹
- ب) رابطه معرفت‌شناسانه فطرت و عقل در فهم دین ۱۷۱
۱. رابطه معرفت‌شناسانه عقل و فطرت در اندیشه آیت الله جوادی آملی ۱۷۱
- یک. رابطه عقل نظری با فطرت ۱۷۲
- دو. رابطه عقل عملی با فطرت ۱۷۴
- سه. رابطه عقل تجربی با فطرت ۱۷۹
- ج) رابطه معرفت‌شناسانه عقل و فطرت از دیدگاه مکتب تفکیک ۱۸۰
۱. رابطه عقل نوری با فطرت ۱۸۰
۲. رابطه عقل اصطلاحی با فطرت ۱۸۲
- د) رابطه حجیت معرفت عقلی و فطری ۱۸۴
۱. دیدگاه آیت الله جوادی آملی ۱۸۴
۲. دیدگاه مکتب تفکیک ۱۸۶
- یک. رابطه حجیت عقل نوری با فطرت ۱۸۷
- دو. رابطه حجیت عقل اصطلاحی با فطرت ۱۸۹
- نتیجه ۱۹۳

منابع و مأخذ

(۲۰۰ - ۱۹۵)

پیشگفتار

حمد و ستایش بی پایان، خدایی را که گل وجود ما را به آب معرفت خویش آمیخته و قلب ما را بر شناخت خود، مفطور ساخته است و سلام و درود جاودان بر سفیران الهی به ویژه «نخستین خرد» و «آخرین رسول» و همه اهل بیت علیهم السلام او که بر آثاره دفاین عقول برانگیخته شدند و با کاربست عقل در تبیین شریعت به تفصیل فطرت پرداختند. شریعتی که راسخان در علم و عالمان جامع نگر برای فهم آن، منهج تفکیک را نپیموده بلکه با جامع نگری به سوی یکپارچگی و هماهنگی میان ساحت‌های معرفتی رهنمون شده و به آشتی میان عقل و دین پرداخته‌اند.

مکتب تفکیک دو سرمایه مهم دارد. انگیزه و اندیشه. انگیزه و دغدغه‌ای «ارزشمند»، «مقدس»، «مقبول» و «مورد اعتراف عارفان و فلاسفه بزرگ» و اندیشه علمی، «خام»، «ناقص»، «سامان نیافته» و «نامقبول». نمی‌توان از انگیزه مهم تفکیک به دلیل کاستی اندوخته‌های علمی آن صرف نظر کرد، بلکه ضروری است ضمن احیای آرمان این مکتب که «آرمان عالمان مذهب» است با بهره‌گیری از اندیشه عالمان بزرگ و جامع نگر، به اصلاح و تکامل یافته‌های آن پرداخت. یکی از مبنایی‌ترین منابع معرفتی بشر، فطرت و عقل است. انگیزه و دغدغه مکتب تفکیک پیرامون عقل و فطرت آنان را به طرح اندیشه‌های ناصواب و خام درباره «رابطه عقل و فطرت» کشانده است. بررسی تطبیقی اندیشه این مکتب با اندیشمندان صدرایی، بهترین راه، حفظ دغدغه و اصلاح اندیشه تفکیکیان است. در این میان علامه جوادی آملی، یکی از بزرگ‌ترین اندیشمندان صدرایی است که در عین رعایت انگیزه، به تعالی اندیشه دینی پرداخته است. بر این اساس، اهمیت موضوع «عقل و فطرت»، «ارزشمندی انگیزه» و «ناپختگی اندیشه» بررسی این موضوع را ضروری می‌نماید. این اثر با استفاده از روش کتابخانه‌ای در گردآوری

اطلاعات و کاربری روش تحلیل یافته‌ها، کوششی برای رعایت انگیزه و کاوشی برای تعالی اندیشه در کشف رابطه عقل و فطرت است.

به ثمر نشستن هر کار باارزشی و در آخر، ثبت آن به نام فردی، همواره نتیجه راهنمایی، مهربانی و همکاری بی‌شمار کسانی است که اشتیاق به سرانجام رسیدن آن کار نیک را داشته‌اند؛ اما نامی از ایشان در میان نیست. این اثر، بی‌نصیب از این مهربانی‌ها، کمک‌ها و راهنمایی‌ها نبوده است. راهنمایی‌های ارزشمند استاد محترم حضرت آیت‌الله دکتر عابدی و تذکرات مفید حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسن قدردان قراملکی، در تکمیل این اثر نقش مهمی داشت. دلگرمی‌ها و پیگیری‌های مادرم که اکنون دیگر در کنارم نیست یکی از مشوق‌های دائمی من برای انجام این مهم بود. دعای خیر، ابراز علاقه و تشویق‌های پدرم این مسیر را برایم هموار ساخت و همراهی و صبر همسرم نیز در این مسیر مرا یاری کرد. به رسم ادب از همه این عزیزان سپاسگزارم. همچنین از معاونت محترم پژوهش دانشگاه معارف اسلامی، کارگروه مبانی نظری اسلام و مسئولین نشر دانشگاه معارف اسلامی به جهت همکاری و تلاش جهت چاپ این اثر تشکر می‌کنم.

در پایان، ضمن ادای احترام به مقام بلند عالمان دینی و اعتراف به قصور قامت فکرنگارنده، این اثر را بی‌نیاز از اصلاح و مصون از خطا نمی‌دانم و از انتقاد همه صاحبان خرد، خرسند می‌شوم.

والسلام
سید عبدالله هاشمی
قم مقدسه